

Jesu, Kriste, Guds Son, som icke övergav den tvivlande Tomas, utan hjälpte honom nådeligen, giv din Helige Ande i våra hjärtan så att vi aldrig tvivla på din nåd, utan genom en fast tro på din barmhärtighet få en evig salighet. Amen.

(Den Hel. Tomas' dag.)

Vi tacka dig, Herre Gud, himmelske Fader, att du i din Son Jesus Kristus har uppenbarat din nåderika vilja och ditt kärleksfulla hjärta emot oss, och bedja dig att du ville göra oss fasta i tron och i ditt namns bekän- nelse, och få en evig salighet. Amen.

(Filippus och Jakobs dag.)

Herre Gud, himmelske Fader, som genom ditt ord har kallat oss till ditt rike, i vilket syndernas förlåtelse, barmhärtighet och all nåd är, vi bedja dig att du ville genom din Helige Ande väcka och upplysa våra hjärtan, så att vi (såsom Matteus) följa din röst, vända oss från synden och förlita oss på din nåd. Genom Jesus Kristus, vår Herre. Amen.

(Den Hel. Matteus' dag.)

Den liturgiska morgonbönen.

*Föredrag vid 16 allm. svenska Flickskolemötet i Örebro 17 juni 1932,
här något utvidgat.*

Den liturgiska morgonbönen i skolan, — det torde vara tillbörligt, när detta ämne avhandlas i Laurentius Petri födelsestad, att erinra om att saken har ett intressant historiskt perspektiv. Man kunde ha börjat i medeltiden och dess katedralskolor, men för oss är det nog att låta blicken stanna vid förhållandena sådana de utgestaltades under reformationstiden förnämligast tack vare det energiska och kunniga arbete, som utfördes av Sveriges förste evangeliske ärkebiskop. Hans starkt framträdande positiva inställning till det historiskt givna kom i hög grad att bestämma hans åtgöranden för ordnande av såväl kyrkans gudstjänstformer som ock av undervisningen i skolorna. I 1571 års kyrkoordning, som ju tillika är vår första evangeliska skolordning, har han givit antydningar om huru han tänkte sig att den dagliga bönegudstjänsten i kyrkan, det gamla officiet, och därav främst de stora dagstiderna: matutinen, eller ottesången och vespern eller aftonsången, skulle kunna bevaras. När kor-

prästerna, genom Gustav Vasas hårdhanta reduktion av kyrkornas medel minskades till antalet, blev det djäknarna, som alltmera ensamma fingo upprätthålla tiderna i kyrkan, åtminstone på helgdagarna. »Men», tillägger Laurentius Petri i kapitlet Ordning med kyrkosång i 1571 års kyrkoordning, »för söckendagarna ville det ock vara djäknarna för tungt var dag sjunga uti kyrkan. — Dock må djäknarna morgon och afton sjunga i stället för ottesång och aftonsång i skolan några hymner eller vad skolmästaren därtill förordinerar.»

På detta sätt flyttades alltså delar av de gamla kanoniska timmarna in i skolan såsom daglig morgon- och aftonbön.

Kyrkoordningen gör ytterligare, om än sparsamma anvisningar om denna del av livet inom skolans väggar under reformationsårhundradets senare del. I kapitlet om ordning huru läsas skall i skolorna avskiljes timmen mellan kl. 12 och 1 till musik. Av denna skall övas både 'chorali och figurativæ'. Icke att de allenast sjunga ex usu, utan att de ock på samma tid varda undervisade in Rudimentis Musicae. Och skall den timmen brukas till sång icke måndagen allenast utan också alla de andra dagarna i veckan.

Den övning i koralång, som här nämnes, avser givetvis även och törhända i främsta rummet den gregorianska koralen, tidesången.

På måndagens afton när skolmästaren förhört de små som äro i nedersta kretsen låter han hela skolan sjunga någon kristelig hymn eller antifon på latin, sådan som den är, vilken man haver plägat sjunga de Ascensione Domini, nämligen Jesu nostra redemptio etc. Item de sancto Spiritu, (= sv. psb. 132), vilken de om morgonen alltid, såsom vanligt är, skola sjunga. Därpå läser han kollektan och giver dem så, när klockan slår fem hemlov.

För lördagen meddelas denna anvisning: Sedan förr än djäknarna gå till aftonsången måste han förhöra Officia Ecclesiastica, Lecser (varmed avses lektioner, d. v. s. läsningar ur bibeln) och annat.

Och slutligen meddelar ärkebiskopen för söndagen denna bestämelse: Men efter aftonsången må man förhöra, särdeles dem som icke ännu äro mycket övade Tropos tonorum, Musicalim och Intonationes Psalmorum och sedan giva dem Argumentum Compositionis såsom förut är sagt . . . Den ordning som behöves för sången i kyrkan, skall skolemästaren icke heller förgäta, utan alltid låta skicka dit vissa Officiales, Horistas, Rectores, Lectores, Versicularios etc. vilka öva sig där i tid, så att de äro med saken färdiga. Sammalunda Cantores in figurativis när någon stor högtidsdag tillstundar. Dessa skola ej heller framkomma oövade. Alla dessa citat ur kyrkoordningen, här meddelade i moderniserad gestalt,

visa huru skolans sångundervisning tog sikte också på gudstjänstlivets behov i församlingskyrkan.

Vår första evangeliska kyrkoordning bevisar sålunda att kyrkan för den liturgiska sångens vidmakthållande i hög grad måste lita till skolornas elever, här närmast katedralskolornas, men ock att skolorna av de gamla bönetimmarna bevarade såsom liturgiska morgon- och aftonböner kyrkans gamla kanoniska timmar eller delar därav.

Huru nitiskt och framgångsrikt tidebönerna understundom övades av skolemästarna i enlighet med ärkebiskopens anvisningar förstå vi av Johan Bureus skildring av sina upplevelser från gudstjänsterna i Nederluleå kyrka vid julen och nyårsskiftet 1599—1600. Från koret ledde han den gregorianska ottan med hjälp av sina gossar, men han sekunderades därvid av hela församlingen.

Man kunde sedan följa utvecklingen av de liturgiska morgon- och aftonbönerna i skolorna genom anvisningarna i de stora biskoparnas kyrko- och skolordningar under de följande århundradena. Med vilken seghet, som de levde kvar förstå vi av att, såsom H. Wijkmark skriver i sin avhandling om Samuel Ödmann, ännu på Ödmanns tid det dagliga arbetet i skolorna hade en avgjort kyrklig betoning, inramat som det var av en serie gudaktighetsövningar, vid vilka samma latinska formulär regelbundet användes. *Preces matutinae et vespertine* (morgon- och aftonbönerna) mässades, skriver han, av claviger — Holbergs hebdomarius — som också officierade vid lördagens stutamöte. Wijkmark anser sig kunna rekonstruera morgonbönen under Ödmanns skoltid i Växjö. Först sjöngs unisont: *Veni sancte Spiritus*, se svenska psalmboken 132, vilken sedan långt tillbaka var den stående begynnelsepsalmen vid morgonböner; Laurentius Petri betecknade den ju redan såsom den vanliga sången. Den åtföljdes av sin versikel: *Emitte Spiritum*: Psaltaren 104: 30, där claviger sjöng första halvversen och alla svarade den senare. På samma sätt utfördes ännu en följande versikel: Herre, hör vår bön och låt ditt rop komma inför dig. Därefter lästes av claviger latinska böner först en morgonbön, alla besvarade av ett unisont Amen.

Den fasta liturgiska ordningen, dag från dag lika, stod ju här kvar, men de delar av de gamla kanoniska tiderna, vari skolans alumner själva kunde tagit del hade skjutits åsido.

Utvecklingen gick under det följande århundradet allt mera i denna riktning. Den liturgiska morgonbönen kom att ersättas av betraktelsen. Claviger ersattes av läraren, elevernas medverkan inskränktes till deltagande i psalmsången före och efter morgonbönen.

Detta skedde i skolan samtidigt med det tilltagande förfallet på det

liturgiska området inom kyrkan och med det minskade utrymmet och intresset för sången inom skolan.

Man står nu vid den punkten i utvecklingen att i diskussionen om morgonbönens utgestaltning det ämnet kan ställas upp och diskuteras: *Liturgisk* morgonbön i skolan. Frågan om morgonböerna är ju överhuvud aktuell i svenskt undervisningsväsende inom de läger där man överhuvud väntar och önskar att av morgonböerna något skall utvinnas till skolans och elevernas fromma.

Jag tror icke att jag begår något större misstag om jag sammanfattande säger, att svårigheterna ifråga om morgonböerna bero av att eleverna vid den nuvarande anordningen, där en läst betraktelse, av egen eller av andras tillverkning, utgör huvuddelen, bero av att eleverna äro overksamma, så när som på psalmsången, vilken ofta, åtminstone mångestädes därtill är ganska klen, samt vidare därpå att det är ett nästan omänskligt krav som ställes på morgonbönförrättaren om han år efter år skall producera kanske halva hundratalet av betraktelser som icke få överstiga 10 minuter. Också de lästa betraktelserna ha sina vanskligheter.

Man frågar sig: Kan nu den liturgiska morgonbönen här sätta in och bjuda skolan någon hjälp? Jag frågar först: Huru skulle sådana liturgiska morgonböner lämpligen kunna gestaltas?

Någon tids erfarenhet av liturgiska andaktsstunder, som jag fått öva och anordna även med barn och ungdom, säger mig att anknytning till den gamla tradition, som från de urkristna bönetimmarna nedärvdes i den svenska evangeliska kyrkan, är möjlig och, jag tror, också lämplig. Materialet av vilka dessa andaktsstunder skulle uppbyggas, vore då givet.

1. Grundstommen bleve *psalmer ur psaltaren*. När det gäller andakter för barn och ungdom kan det ju bli fråga allenast om helt korta psalmer eller stycken ur psalmer. 2. Vidare skall förekomma någon läsning ur den *Heliga skrift* samt 3. Någon *Tidegärds hymn* (vad här menas förstås bäst av de exempel som återfinnas i vidfogade musikbilaga: Andakter för skolan). 4. Därtill bör fogas svenska psalmer, korta morgonböner, vilka böra vara skiftande för var dag i veckan, Fader vår och ett välsignelseord.

Också i fråga om dispositionen kunde man ansluta till den gamla tradition och följa någon av de smärre dagstiderna: ters, sext och non. Denna disposition är ock följd i de andaktsstunder, som åtfölja detta häfte som musikbilaga liksom ock i den andaktsstund, som utfördes vid mötet i Örebro. Gången är denna:

- 1:o) Svensk psalm.
- 2:o) Till ingång en åkallan inför Gud, en enda bönevers ur psaltaren.
- 3:o) En tidegårdshymn.
- 4:o) En psalm ur psaltaren med antifon.
- 5:o) Kort textläsning.
- 6:o) En kort växelsång, avsedd som svar på textläsningen.
- 7:o) Morgonbön och Fader vår samt välsignelseord.
- 8:o) Svensk psalm.

Med relativt korta psalmer ur psalmbok och psaltare samt kort textläsning kommer en sådan morgonandakt att vara ungefär 7 eller 8 minuter, vilket torde vara det tidsmätt som morgonbönen faktiskt numera kan påräkna, sedan från kvartstimmen dragits tiden för in- och utmarsch, och för rektors eventuella meddelanden.

Huru skall en sådan morgonandakt utföras?

Främst är det viktigt att minnas att barnen själva skola utföra den. Har man några äldre elever bör hela andakten under lärares tillsyn kunna utföras av dem.

Vidare är det värdefullt att de olika delarna utföras responsoriskt, så att hela andaktsstunden får karaktären av ett replikskifte. Detta skänker livfullhet åt det hela, och förhindrar, när det utföres rätt, sömnaktighet. Här kan man tänka sig olika möjligheter allt efter lokala förhållanden. En röst kan svaras av alla de i morgonbönen närvarande. Ett par röster sjunga mot flera. Eller två lika starka körer svara varandra.

I detalj kunde någon av andakterna utföras så: Åkallan till ingång: Vad som här och eljest i Tidegård av ålder betecknats med *V.* (= Versus, versen) utföres av en ensam röst: den närvarande prästen, eller ledaren av morgonandakten, vid högtidliga tillfällen rektor eller eforus, eller ock ett par försångare ur elevernas led. (Det har från pedagogiskt håll sagts mig att det knappast är lämpligt att ha en enda försångare, en versikularius, intet finnes som hindrar att några få röster enas till en liten kör av versikularii.) Alla svara i Responsum, som här och annorstädes betecknas med *R.*). Detta Responsum kan ju också sjungas av en liten kör som tar plats tillsammans med försångarna framme i fonden. Ännu bättre vore dock om Responsum kunde sjungas av alla i morgonbönen deltagande. Den är ju också så enkel att detta bör kunna ske åtminstone sedan bönetimman övats någon tid.

Hymnen utföres lämpligen så att försångaren eller försångarna sjunga första versen, den andra versen sjunges av en kör, den tredje av en annan kör, som sitter mitt emot i fonden, och sista versen, i regel en lovsång till Treenigheten, sjunges av alla, helst alla i bönestunden del-

tagande, möjligen stående, i enlighet med bruket i vår kyrka vid församlingssången. Genom ett sådant utförande av hymnen får man fram en god och naturlig stegring. Om man så önskar kan man naturligtvis eljest låta alla närvarande sjunga hela hymnen. Man kan också växla mellan ett par röster och alla de närvarande som sjunga varannan vers. Under alla omständigheter bör man eftersträva omväxling och att söka göra alla de närvarande aktiva åtminstone på en punkt. Hymnen är därvidlag givetvis det enklaste att börja med.

Psalmen ur psaltaren föregås av antifonen, ramversen, som inleder och avslutar psalmen och som anger under vilken synvinkel den efterföljande psalmen skall sjungas och som därför bör skifta även efter kyrkoåret. Den kan intonas av försångarna eller en liten kör. Därefter sjunges psalmen växelvis, helst mellan två körer, som äro ungefär lika starka men gärna av olika röstlagen, eller ock mellan försångarna och en kör. Här vågar jag icke tillråda försöket att få alla de närvarande med. Därtill skulle åtminstone krävas mycket arbete. Till sist sjunges antifonen av hela kören eller alla de närvarande.

Responsoriet eller växelsången efter textläsningen utföres analogt med åkallan till ingång: V., versus, sjunga försångarna. R. Responsum alla.

Av de med detta nummer av tidskriften följande morgonandakterna torde den andra eller den sista vara lättast att inöva.

När jag i det föregående talat om sång av försångare och körer så får detta icke tolkas så som kunde dessa andakter endast utföras med sång. Jag ber i stället att på det kraftigaste få understryka att sången icke är nödvändig för tidegudstjänsternas utförande. Hela andakten kan läsas. Detta är ock gammal god tradition. Dessa andakter äro sålunda till icke endast för den som kan öva sång utan för en var. Det kan till och med under vissa förutsättningar förordas att andakterna läsas. De kunna bli värdigare utförda utan sång, blott de läsas vackert. Hellre en vackert läst andakt än en slarvigt sjungen. Men det förutsättes då att detta icke får inkräkta på barnens självverksamhet. Inte magistern eller fröken skall läsa dem, utan eleverna: en ensam eller ett par röster svara av en eller två talkörer. Inövandet av dessa andaktsstunder för talkörer torde icke taga avsevärd tid i anspråk, men skulle samtidigt vara en den allra bästa förberedelse för deras utförande under sång. Det finnes heller intet som hindrar att somliga delar läsas medan andra sjungas.

En god ordning vid inövandet torde vara denna: 1) Sedan andakten lästs in brukas den som morgonbön i växling mellan versikularii och två talkörer. 2) Några delar sjungas in, först hymnen och responsoriet, slutligen åkallan till ingång och psaltarpsalmen.

Några praktiska anvisningar för själva utförandet:

1. För mycken omsorg kan icke nedläggas på textuttalet. De liturgiska morgonbönerna tarva med nödvändighet en värdig och vacker diktion och absolut samtidighet vid utförandet av körernas delar, vare sig dessa sjungas eller läsas. Med dålig textning och med bristande samtidighet faller den liturgiska andakten till marken.

2. Innan andakten kommer till bruk vid morgonbönen måste den vara noga inövad. Man har under övningen att aktge därpå att eleverna iakttaga den andaktsfullhet och stillhet, som kräves vid morgonbönen. Andakten skall utföras med friskt och rörligt tempo vid recitationen samt med röststyrka som icke överstiger mp. Liksom den alltför långsamma recitationen ger åt det hela ett intryck av sömnaktighet, så får bönen vid ett alltför högljutt utförande något rått och tarvligt över sig. Det skall vara andaktsfull högtidlighet icke uppstyldad stelhet.

3. Om man sjunger, bör orgel brukas? Säkerligen är det nödvändigt att i de flesta fall anslag till de olika partierna givas från orgeln. Där emot är det otvivelaktigt till fördel att det flerstämmiga orgelackompangemanget utelämnas, det har en stor benägenhet att göra sången långsammare. Sjunger kören kan man till en tid spela själva melodistämman på orgeln. All orgelledsagning kräver stor aktsamhet från organistens sida och svaga stämmor i orgeln. Orgeln får ackompanjera icke leda sången. Den är ej till för att överskylla bristerna i inövningen.

4. De elever som utföra andaktsstunden böra placeras i bönsalens fond, ej på orgelläktaren, det är ju alltid vida enklare att uppfatta vad som sker framför en, när man ser den talande eller sjungande ej blott hör hans röst. För kören betyder en sådan placering ett tvång till självtukt vid framträdandet.

5. Det är oundgängligt nödvändigt att alla de vid morgonbönen närvarande hava ordalydelsen av andaktens skilda delar framför sig och att man genomgått ordningen för morgonbönen med dem innan den kommer till utförande som andaktsövning.

* * *

Frågar jag så: Vad skulle man kunna vinna genom bruket av sådana liturgiska morgonböner? så svarar jag:

1. Den största vinsten synes mig vara att de liturgiska morgonbönerna ge tillfälle till ett omsorgsfullt inövande av ett antal heliga texter, i första hand ur psaltarens psalmer, samt i antifonerna även av andra

bibelord. De betyda alltså ett införande i kristenhetens heliga urkund. I dessa morgonböner låter det sig också lätt göra att låta kyrkoårets gång avspeglas. Detta sker, utom genom de svenska psalmerna, som givetvis böra väljas med hänsyn till kyrkoårstiden, även genom införande av kyrkoårsbestämda hymner och antifoner, texter och böner.

2. Här erbjödes vidare en möjlighet till omväxling med de eljest brukade formerna för morgonbön. Inom dessa morgonböner föreligger också, med fasthållande av den skisserade dispositionen, möjlighet att ernå en stor skiftning, genom val av nya psalmer ur psaltaren: ett urval därur lämpat för barn, är lätt träffat. Svårare är det med hymnerna, till vilkas många vackra melodier det gäller att få goda och för barnen tjänliga texter. Omväxling kan ock erhållas genom själva utförandet: än kunna de läsas, än sjungas. Det är möjligt att med sådana morgonböner giva åt skolans andaktsliv både fasthet och tillräcklig omväxling.

3. Ytterligare uppför jag på tillgångarnas sida, att andakterna göra barnen aktiva. Denna möjlighet till självverksamhet från barnens sida kommer ju ett nutida allmänt erkänt pedagogiskt krav till mötes på en punkt där självverksamheten av ålder funnits, men där den under det sista århundradet inskränkts till ett minimum.

4. Det bör också påpekas att den apparat som erfordras för utförandet av dessa bönetimmar kan vara mycket liten: Ett par försångare och ett par växelkörare om ett tiotal röster vardera är fullt tillräckligt. I det föregående har jag förutsatt att dessa andakter utföras vid den gemensamma morgonbönen i skolans bönsal. Den kan givetvis likaväl utföras i det enskilda klassrummet.

5. Men den gregorianska sången? Ligger den icke nutiden alltför fjärran? Jag har gjort den iakttagelsen att barn ytterst lätt tillägna sig den. Dess omfång är ganska begränsat, särskilt lämpat för barnröster. Intervallerna med vilka den rör sig, äro enkla. Överhuvud ligger denna, man kan i viss mening säga primitiva musik barnets utvecklade musiksinnne mycket nära. Detta gäller både kyrkotonarternas från dur och moll skilda skalor, som ock den gregorianska sångens frihet från det moderna takttvånget. Barnet har som regel mycket lätt för att tillägna sig en naturlig och lättflytande recitation, helt olika den stelbenta och tröga talsång som särskilt stora mansröster ha att övervinna.

Jag fruktar att jag nu så ivrigt försökt mig på att framhålla fördelarna med dessa morgonböner, att mina åhörare i sina innersta redan mobiliserat opposition. Låt mig få säga att den liturgiska morgonbönen liksom allt annat här i världen har sin avigsida. Den framträder i den stund som slentrianen får komma in och förstöra. Slarvigt och sömn-

aktigt utförda bli dessa andaktsformer, liksom varje annan, motsatsen till vad de borde vara. På ledaren hänger här det mesta. Han måste vara på förhand väl förtrogen med andakten. Han måste veta att ingjuta den börens och stillhetens ande i sina versikularii och sångare, som ensamt förstår att göra morgonbönen till gudstjänst. Detta måste ske redan under övningen. Sådant kommer nämligen ingalunda över barnen därmed att man flyttar från sångsalen till bönsalen.

Men jag tror att där en ledare finnes, som äger viljan att skapa en liten självverksam gudstjänstfirande församling omkring sig, där kunna dessa enkla andaktsformer skapa verklig högtid och ge även åt oroliga barnasinnen stilla andäktighet och åt skolans arbete en helig invigning. Det är möjligt att förvandla en pompös högtidssal eller ett trist skrivrum till en verklig bönsal, en sannskyldig kyrka. Men det sker med den invigning, som heter unga hjärtans samfällda bön. Barnets bön är mäktigt att bygga altaret åt skolan.

— — — —

Vad här ovan sagts om den liturgiska morgonbönen i skolan gäller givetvis ock andaktsstunden, som plägar inleda eller avsluta konfirmandundervisningen. Också här kan den liturgiska bönen äga sitt värde. De samtidigt utarbetade andaktsformerna, som bifogas detta nummer av tidskriften, hava tillkommit även under beaktande av behovet av andaktsformer för konfirmandundervisningen.

Även i den kyrkliga ungdomskretsen torde dessa bönetimmar kunna brukas såsom omväxling med de eljest vanliga avslutningarna. Självfallet gäller detta i högsta grad när avslutningen förlägges till kyrkan.

Arthur Adell.

Recensioner.

Håndböcker.

Jahrbuch der staatlichen Akademie für Kirchen- und Schulmusik Berlin. Vierter Jahrgang. Okt. 1930 bis September 1931. Im Bärenreiter-Verlag zu Kassel 1932. Herausgegeben von Hermann Halbig.

Föreliggande arbete utgör en årsredogörelse för Tysklands förnämsta högre musikläroverk i fråga om kyrko- och

skolmusik. I spetsen för detsamma står den kände musikhistorikern prof. H. J. Moser, och under sig har han en stab av 41 lärare, bland vilka vi återfinna flera av tidens främsta namn på det liturgiskkyrkomusikaliska området. Konservatoriet tillgodoser så väl evangelisk som katolsk liturgik och kyrkomusik. Ämnena utgöras inom det musikteoretiska området av komposition, formlära, kontrapunkt